

РЕЦЕНЗИЯ

На дисертационен труд на тема: „Прилагане политиките на Европейския съюз за ранно детско образование и грижа в България“

За присъждане на образователна и научна степен „Доктор“, докторска програма „Организация и управление на социалните дейности“, професионално направление 3.4. Социални дейности

Автор: Иванка Николова Шалапатова, редовна докторантка към катедра „Медико-социални науки“ на ЮЗУ „Н. Рилски“

Научен ръководител: проф. д-р Васка Станчева-Попкостадинова

Кратки биографични данни за докторанта.

И. Шалапатова е магистър – българска и английска филология от ПУ“П. Хилендарски“ (1998), а от 2015 г. е редовна докторантка в докторска програма „Организация и управление на социалните дейности“, професионално направление 3.4. Социални дейности към катедра „Медико-социални науки“ на Факултет „Обществено здраве, здравни грижи и спорт“ в ЮЗУ „Н. Рилски“. Професионалната ѝ дейност е свързана с основаването и развитието на една от водещите организации в неправителствения сектор за професионални социални услуги за деца и семейства Фондация „За нашите деца“, приемник на британската благотворителна организация „Всяко дете. Великобритания“. Като изпълнителен директор на Фондацията от нейното основаване досега г-жа Шалапатова притежава висок професионализъм в областта на управление на социални и интегрирани услуги, стратегическо управление и финансиране, комуникация и социална отговорност, създаване на професионални мрежи, управление на проекти и персонал, политики и застъпничество. В допълнение към професионалния ѝ опит е и позицията ѝ на зам.министър на труда и социалната политика в МТСП през 2013 г. Г-жа Шалапатова надгражда знанията си и в международни обучения във Великобритания, Унгария, Германия в областта на лидерството, стратегическото и организационното управление и ранното детско развитие. Като ключов експерт в редица международни проекти и като ръководител на редица национални проекти, насочени към благосъстоянието на децата и семействата, г-жа Шалапатова е авторитетен и с публично влияние професионалист и водещ експерт в областта на ранното детско образование и грижа в България.

Основни характеристики на дисертационния труд.

Дисертационният труд е в общ обем от 206 страници и е структуриран в увод, три глави (първа глава – литературен обзор; втора глава – методология на проучването; трета глава – резултати и анализи), основни изводи, препоръки и заключения, използвана литература с

199 заглавия, 68 от които на български и 131 на английски език, както и шест приложения, представящи инструментариума на изследването. Текстът е онагледен с 62 фигури и 3 таблици.

Други документи, свързани със защитата на дисертационния труд.

Представени са всички необходими документи за защитата на дисертационния труд – Автореферат, списък с участия в научни форуми, списък с публикации и самите публикации и списък с научните приноси.

Авторефератът е в обем от 49 стр. и представя адекватно структурата на изложението и основните резултати във всяка глава, както и обобщените резултати от авторовото изследване. Докторантката е участвала в седем научни форума, 3 от които международни, както и представя списък с три научни публикации (две – в сборник на ЮЗУ под печат и една – в сп. *Съвременна хуманитаристика*). Участието в научни форуми и публикациите съответстват на изискуемите по закон за защита на дисертационен труд за ОНС „доктор“.

Основни приносни моменти в дисертационния труд.

Темата на дисертационния труд е посветена на придобиващата все по-голяма актуалност в глобален, европейски и национален контекст област на ранно детско образование и грижа. Развитието на политики и програми за инвестиции в холистичното развитие на децата от най-ранна възраст има своя изключителен социален, икономически и хуманен заряд за обществата и за отделните индивиди. За България в изследователски план темата е все още нова и малко са теоретичните и теоретико-приложните изследвания с фокус върху националния контекст и националните специфики.

Докторантката познава много добре визията и философията на европейски и международни институции в областта на РДР, което ѝ дава възможност да изведе основни акценти и насоки на стратегическото развитие в тази област. Ще спомена някои от основните източници на документалния анализ: доклад на Световната банка „Системен подход за по-добри резултати в образованието“ (SABER-ECD), „Научнообоснована рамка за политика в ранно детство“ (Center on the Developing Child at Harvard University, 2007), Коментар № 7 (2005) на Комитета по правата на детето на ООН, както и Ръководството за общия коментар 7, три документа на ЕС: Комюнике „Ефективност и равенство в системите за образование и обучение“ (2006), Комюнике „Образование и грижи в ранна детска възраст“ (2011), Препоръка от 2013г. „Инвестициите в децата – изход от порочния кръг на неравностойното положение“ (2013), документи от проведената от ЮНЕСКО през септември 2010 г. в Москва първа Световна конференция по „Детска грижи и образование“, Становище на европейски експерти за рамка за качество на ОГРДВ (CoRe: Competence Requirements in Early Childhood Education and Care, European Commission, 2011), Програма за целите на хилядолетието на ООН до 2030 г., разработената от

УНИЦЕФ, СЗО и Световната банка рамка за пълноценна грижа (2018), Препоръка на ЕС за високачествени системи на ОГРДВ (2019) и др.

Очертани са социално-икономическите последици за обществата, прилагащи политики за РДР, а именно намаляване на бедността и социалните неравенства, по-висока социална кохезия, повече равни шансове за децата, възвръщаемост на инвестициите в късна възраст, по-висок и стабилен икономически растеж.

Добро впечатление прави, че дисертантката подчертава дискуссионния характер на концепциите относно влиянието на институционалната грижа и обучение върху развитието на децата в най-ранна възраст, като посочва както насърчителната роля на институционалната грижа, особено за децата от ниско-статусни и в уязвимо положение семейства, така и проблемното влияние на институционалната грижа при дълго отделяне на детето от естествената семейна среда (с.34). Това е причина за сериозен дебат, защото от една страна политиките на ЕС са насочени към насърчаване работата на родителите и оттук развитие на институционалните детски грижи, от друга страна, се развиват политики за защита на майчинството/родителството чрез дългосрочни отпуски, предполагащи по-дългото отглеждане на детето в семейна среда.

Друг важен момент в първата глава на дисертацията е разглежданата от дисертантката еволюция в обществените и професионалните нагласи за РДР през последните десетилетия – от грижи, насочени предимно към физическото развитие на децата в най-ранна възраст, до холистичния и интегриращ социални, здравни и образователни услуги модел за детски грижи, включващ освен физическото здраве цялостното психосоциално развитие на детето, т.е. развитие на неговите когнитивни, емоционални и социални умения. В такъв план е и разширяване на концепцията за най-ранно детско развитие, включваща не само грижи за физическото здраве, но и образование, което намира израз в означаването на областта с названието „Образование и грижа в ранна детска възраст“ (ОГРДВ). Еволюция има и в разбирането на понятието за грижа, означаваща не само грижа за физическото здраве, хигиенни навици на детето, а преди всичко грижа за цялостното развитие на детето - „развиваща грижа“.

Друг важен принцип в развитието на визията за РДР е преходът към качество на детската грижа, включващ 5 основни елемента: достъп; персонал; учебна програма; наблюдение и оценка; управление и финансиране. Наред с количествения критерий за разширен достъп на децата до 3 г. възраст в услуги на ОГРДВ, се акцентира и на качеството на услугите с оглед постигане на холистичното развитие на децата.

Не на последно място е и изводеният от дисертантката принцип за активно родителско участие в областта на ОГРДВ, което предполага споделена визия и хармонично взаимодействие между родители, общност и професионалисти с цел най-доброто развитие на детето. Дисертантката обосновава новия акцент в стратегическите документи върху подкрепата на родителството, свързан с формиране и разширяване на родителските умения

за отговорно и позитивно родителстване. Преходът към активно родителстване означава преход от реактивни и коригиращи към превантивни и проактивни модели на съвместна работа между семейства и професионалисти в ранна детска възраст, ила както отбелязва дисертантката „развиващо се партньорство“, в което професионалистите инвестират своята „обща теория за детското развитие“, а родителите инвестират тяхната „лична теория“ относно тяхното дете“ /с.49/

На тази основа е изведена и коментирана Концептуална рамка за участие на родителите, която включва основни елементи и степени на взаимодействие между родители и професионални общности. Тази концептуална рамка е в основата на изградения от дисертантката модел на инструментариума на емпиричното изследване.

Ролята и участието на родителите е във фокуса на емпиричното проучване в дисертационния труд. Техният принос и участие е разгледан през призмата на функционирането на детската ясла като основна форма на институционална грижа за децата от 0 до 3 г. възраст, наложена в българските условия.

От методологична гледна точка, дизайнът на изследването е добре премислен и осъществен с микс от количествени и качествени методи, адекватни на изследователските цели и задачи. Качествените методи са представени от полуструктурирани интервюта с 5 международни експерти и 4 национални експерти, както и от 9 фокус дискусии с професионалисти от детски заведения (ясли и яслени групи към детски градини) в гр. София и в община Тунджа.

Отделно е проведен и документален анализ на 9 стратегии, 4 плана за действие, 4 национални програми, 1 правилник за устройството и дейността, 8 закона, 3 наредби и публикувани проучвания в областта на ранното детско развитие за периода от 2008–2020 г. Количествените методи са представени с анкетни проучвания с 47 професионалисти, работещи в детски заведения в гр. София и община Тунджа, както и анкетно проучване сред 149 родители на децата, посещаващи посочените детски заведения в двете населени места.

На основа на анализа на интервютата с международни експерти дисертантката извежда основни насоки в развитието на политиките за РДР: възможност за избор на услуги, партньорство с детските институции, феминизация на услугите, необходимост от специализирани обучения за родителите, увеличаване ролята на мъжете в детските грижи. Анализът на интервютата с национални експерти допълва спецификите и най-вече насоките за развитие на ранната детска грижа в България, отнасящи се до качеството на услугите, квалификацията на персонала, необходимостта от интегрирани услуги за най-малките, недостатъчно участие на родителите в дейността на детските заведения. На основата на експертните оценки и на познаването на реалните практики дисертантката извежда основните дефицити във функционирането на ранната детска грижа в България: липса на цялостен стратегически документ, очертаващ насоките на РДР, липса на

действащи стандарти за РДР, необходимост от допълнителна квалификация на персонала и по-активно включване на родителите в дейностите на детската ясла.

Емпичното проучване на детските ясли, проведено чрез анкетиране на персонала и отделно на родителите в двете населени места – столицата и села в община Тунджа – разкрива детайлна картина на нагласите на персонала – директори, медицински сестри, възпитатели, както и на родителите относно основни аспекти на функционирането на яслата, грижите за децата, взаимодействието персонал-родители, адаптационния период на децата и др. аспекти на обгрижването на децата в яслите. Наред с едномерните разпределения на отговорите, са потърсени и двумерни връзки между основни променливи като възраст, образование, населено място, етнос и др. и изразените мнения на респондентите от двете групи.

Емпиричните изследвания за начина, по който функционира яслата през погледа на различни участници – персонал и родители – са бяло петно в изследователската практика у нас и затова това проучване, макар и непредставително, има огромна значимост за предоставяне на данни, които могат да се ползват при изграждане на насоки за усъвършенстване дейността на яслата като форма на детска грижа.

От особен интерес са находките от проучванията в родителската група и тази на професионалистите от детските ясли за връзката между удовлетворост и заинтересованост на родителите и участието в живота на детските институции, за липсата на осъзнатост за допълнителни обучения от страна на персонала, за липсата на нужното доверие за взаимодействие между персонал и родители и др.

Не на последно място като приносен аспект на дисертационния труд бих посочила цялостния критичен поглед на дисертантката към настоящите практики, дефицити и потенциал за развитие на детската грижа в България – както по отношение на нормативната база, така и по отношение на основните елементи, осигуряващи качество на детската грижа.

Саоценката на приносите в теоретичен и практико-приложен аспект очертават адекватно постиженията в дисертационния труд.

Критични коментари и въпроси

Не съм сигурна дали може да се говори за „наука за развитието на ранното детство“, както пише дисертантката, или по-скоро за това, че за развитието на областта на ранното детство дават принос различни науки като педагогика, психология на развитието, детска психология, педиатрия и др.

Би било добре в крайните изводи функционирането на детската ясла да бъде дискутирано и от гледна точка на 5-те елемента за качеството на ОГРДВ, въпреки фокуса върху родителското участие и взаимодействие с персонала в дисертационното изследване, защото родителското участие е функция именно на 5-те елемента. Така например,

достъпът до услугите на детската ясла е проблем в големите градове, най-вече в столицата /проблем, който не е коментиран в демографския подраздел 3.1.1. /.

От по-широко представяне в дисертацията се нуждае и въпроса за алтернативните грижи за децата от 0 до 3 г., тъй като яслата, най-вече общинската детска ясла е на практика единствената институционализирана услуга за деца в България. В последните години се развиват частни детския ясли, кооперативи, общностни центрове за деца с почасови услуги и пр., част от тях са изградени по проекти, други са правно нерегламентирани, но така или иначе не са опции за избор за мнозинството от родителите. В редица страни са развити множество услуги за родителите с малки деца, които съчетават публично- частни услуги, например наемането на детегледачки чрез общински служби във Франция, което е вид услуга за родителите при отчитане на техния интерес и осигуряване на индивидуална детска грижа. В България липсата на алтернативни услуги е проблем най-вече за висококвалифицираните родители, майките, които се връщат на работа след първата година и решават проблема с детето чрез частни детегледачки или роднини. Предоставянето на повече услуги в най-ранна детска възраст е възможност за удовлетворяване потребностите на родителите с различен социално-икономически статус. На фона на конкуренция при наличие на алтернативни услуги детската ясла ще бъде поставена под натиска да променя функционалностите си, за да се превърне в по-атрактивна за родители и деца качествена услуга.

В този план е и въпросът има ли връзка между продължителния двугодишен отпуск по майчинство/родителски отпуск и по-ниския процент на ползване на институционалната грижа в България /16.5% от децата до 3 г. са в ясли/ в сравнение с целите на ЕК от 33%?

Въпреки посочените дефицити във функционирането на общинските ясли, а именно приоритет на медико-профилактичната дейност и липса на образование и обучителни програми, голям брой деца в групи, липса на индивидуален подход към детето, недостатъчното включване на родителите в дейността на детската ясла, недостатъчно квалифициран и застаряващ персонал и пр., изразените мнения на анкетирани родители за качеството на грижата в детската ясла са преобладаващо положителни. Как би могло да се обяснят подобни емпирични находки? Би било добре да се коментират и ограниченията на анкетния метод, сред които е социалната желателност на отговорите.

В тази връзка е и въпросът как може да се интерпретира емпиричният факт, че родителите с по-ниско образование и по-нисък материален статус изразяват по-високо желание за консултиране със специалистите по време на адаптация на детето? Дали само поради активните действия на местната власт родителите са по-ангажирани? Вероятно общуването на детските специалисти с високообразовани и изискващи родители предполага различен подход в сравнение с общуването с родители с по-ограничени материални и образователни възможности? Интересно е също така да се обясни защо родителите на деца в яслени групи към детските градини са по-активни в отличие от родителите с деца в яслите?

От прецизиране се нуждае и първата хипотеза за това, че политиките за участие на родителите в образование и грижа за деца до 3-годишна възраст не се прилагат ефективно в България, защото влиза в известен смисъл в противоречие с тезата в първа глава за липсата на политики и нормативни документи за качеството на ранната детска грижа.

За по-голяма прегледност в литературата също би било добре заглавията да бъдат групирани в нормативни, стратегически документи, научни заглавия – статии, монографии и отделно онлайн заглавия.

Коментираният въпроси и забележки не омаловажават стойността на резултате, а показват показват дискуссионния характер на една част от тезите и позиците, свързани с проблематиката за ранното детско развитие.

Заключение: Дисертационният труд на И. Шалапатова е оригинално научно изследване за политиките за ранно детско развитие и тяхното приложение в България. Емпиричната база на дисертационния труд почива на многообразен арсенал от количествени и качествени методи, което довежда до интересни и с научно-практична стойност находки за развитието на детската ясла и за ролята на родителите за нейното по-добро функциониране. Постигнатите резултати ми дават пълното основание да предложа да бъде присъдена образователната и научната степен „доктор“ в професионално направление 3.4. Социални дейности, докторска програма „Организация и управление на социалните дейности” на Иванка Николова Шалапатова.

Проф.д-р Татяна Коцева

Институт за изследване на населението и човека

при БАН

24.07.2020 г.